

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

دانشگاه آزاد اسلامی
واحد تهران مرکزی
دانشکده ادبیات و علوم انسانی، گروه الهیات و معارف اسلامی
پایان نامه جهت اخذ درجه کارشناسی ارشد (M.A)
گرایش: ادیان و عرفان

عنوان :

توحید از دیدگاه عزیز نسفی

استاد راهنما

دکتر عزیز الله افشار کرمانی

استاد مشاور

دکتر پرویز عباسی داکانی

پژوهشگر

فریبا نجفی کیا

تابستان ۱۳۹۰

تقديم به ...
ساحت مقدس امام عصر (عج)

و ...
این تلاش هر چند كوچك را به پدر دلسوز ، مادر
عزیزم و همسر مهربانم و دو گوهر وجودم سمانه
و هانا تقديم مي كنم كه همواره دعاها و كمكهای
بی دریغشان بدرقه ي راهم بوده و باعث موفقیتیم
گشته است ، باشد كه گوشه اي از آرزوهای
سبزشان را شكوفا كنم.

تقدیر و تشکر

سپاس خدای حکیم را که به ما توفیق تحقیق و پژوهش داد و تشکر و سپاس از اساتید محترم که مرا در به ثمر رساندن این نوشته یاری کردند و به ویژه استاد بزرگوار و ارجمند جناب آقای دکتر عزیز الله افشار که در طول تحقیق از راهنمایی های بی دریغشان در به ثمر رساندن پایان نامه موثر بودند و همچنین از زحمات جناب آقای دکتر پرویز عباسی داکانی که زحمت مشاوره این پایان نامه را بر عهده داشتند و همچنین از زحمات جناب آقای دکتر عبدالحسین طریقی در مقام استاد داور کمال تشکر و قدر دانی را دارم. و با تشکر از کلیه کسانی که در طول تحقیق ما را همراهی و مساعدت نمودند.

تعهد نامه اصالت پایان نامه کارشناسی ارشد

اینجانب فریبا نجفی کیا دانش آموخته مقطع کارشناسی ارشد ناپیوسته به شماره دانشجویی ۸۶۰۰۰۳۲۲۷۰۰ در رشته ادیان و عرفان تطبیقی در تاریخ ۹۰/۴/۲۹ از پایان نامه خود تحت عنوان " توحید از دیدگاه عزیزنسفی " با کسب نمره ۱۷ و درجه بسیار خوب دفاع نموده ام بدینوسیله متعهد می شوم:

۱- این پایان نامه حاصل تحقیق و پژوهش انجام شده توسط اینجانب بوده و در مواردی که از دستاوردهای علمی و پژوهشی دیگران (اعم از پایان نامه ، کتاب ، مقاله و ...) استفاده نموده ام ، مطابق رویه های موجود، نام منبع مورد استفاده و سایر مشخصات آن را در فهرست ذکر و درج کرده ام.

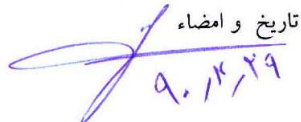
۲- این پایان نامه قبلاً برای دریافت هیچ مدرک تحصیلی (هم سطح ، پایین تر یا بالاتر) در سایر دانشگاهها و موسسات آموزش عالی ارائه نشده است .

۳- چنانچه بعد از فراغت از تحصیل ، قصد استفاده و هر گونه بهره برداری اعم از چاپ کتاب ، ثبت اختراع و ... از این پایان نامه داشته باشم ، از حوزه معاونت پژوهشی واحد مجوزهای مربوطه را اخذ نمایم.

۴- چنانچه در هر مقطع زمانی خلاف موارد فوق ثابت شود ، عواقب ناشی از آن را بپذیرم و واحد دانشگاهی مجاز است با اینجانب مطابق ضوابط و مقررات رفتار نموده و در صورت ابطال مدرک تحصیلی ام هیچگونه ادعایی نخواهم داشت .

نام و نام خانوادگی : فریبا نجفی کیا

تاریخ و امضاء

۹۰/۴/۲۹

بسمه تعالی

در تاریخ ۹۰/۴/۲۹

دانشجوی کارشناسی ارشد خانم فریبا نجفی کیا از پایان نامه خود دفاع

نموده و با نمره ۱۷ به حروف ^{فارسی} ~~الفبه~~ و با درجه مورد تصویب قرار

گرفت.

امضاء استاد راهنما

فصل اول کلیات طرح

۱-۱ بیان مسئله	۲
۲-۱ اهداف تحقیق	۳
۳-۱ اهمیت تحقیق	۳
۴-۱ سوالات و فرضیه های تحقیق	۴
۱-۴-۱ سوالات تحقیق	۴
۲-۴-۱ فرضیه تحقیق	۴
۵-۱ تعاریف عملیاتی متغیرها و واژه های کلیدی	۴
۶-۱ روش تحقیق	۵
۷-۱ محدودیت و مشکلات تحقیق	۵
۸-۱ پیشینه تحقیق	۵

فصل دوم توحید

۱-۲ مقدمه	۸
۲-۲ اهمیت علم توحید	۹
۳-۲ معانی توحید	۱۱
۴-۲ دلایل لزوم شناخت	۱۵
۱-۴-۲ حس کنجاوی و تمایل به حقیقت جویی	۱۵
۲-۴-۲ ضرورت سپاسگزاری و تشکر از خداوند	۱۵
۳-۴-۲ دفع خطر احتمالی	۱۵
۵-۲ راههای شناخت خداوند	۱۶
۱-۵-۲ راه دل یا فطرت	۱۷
۲-۵-۲ اثبات مبدأ از طریق برهان نظم عالم (تفکر در آفریده های خدا)	۱۹
۳-۵-۲ اثبات حادث بودن جهان	۲۰
۴-۵-۲ شناخت خدا از طریق معرفت نفس	۲۰
۵-۵-۲ برهان امکان و وجوب	۲۱
۶-۵-۲ شناخت خدا از طریق شهود و عرفان (طریق عرفا)	۲۲
۶-۲ مسلک های باطل	۲۴
۷-۲ مراتب توحید	۲۴
۸-۲ اقسام توحید	۲۶
۱-۸-۲ توحید ذات	۲۶
۲-۸-۲ توحید صفاتی	۲۷
۳-۸-۲ توحید افعالی	۲۷

فصل سوم زندگینامه عزیز نسفی

۱-۳ زندگی نامه و شخصیت نسفی	۳۰
-----------------------------	----

۳۰	۱-۱-۳ عرفان و تصوف قرن هفتم.....
۳۳	۲-۱-۳ عزیز الدین نسفی.....
۳۴	۳-۱-۳ شخصیت علمی و عرفانی نسفی.....
۳۸	۴-۱-۳ نثر نسفی.....
۴۴	۵-۱-۳ تأثیر و تأثر نسفی.....
۴۵	۶-۱-۳ آثار چاپی نسفی.....
۴۷	۲-۳ دیدگاهها و تفکرات نسفی.....
۴۷	۱-۲-۳ عرفان نسفی.....
۵۲	۲-۲-۳ خدا.....
۵۵	۳-۲-۳ رؤیت خدا.....
۵۹	۴-۲-۳ وحدت وجود.....
۶۰	۱-۴-۲-۳ توحید و وحدت وجود.....
۶۳	۵-۲-۳ تجلی.....
	فصل چهارم توحید از دیدگاه نسفی
۶۸	۱-۴ توحید ذات.....
۶۸	۱-۱-۴ توحید ذاتی.....
۶۹	۲-۱-۴ ذات.....
۷۰	۳-۱-۴ آیا می‌توان به شناخت ذات خداوند دست یافت ؟.....
۷۱	۴-۱-۴ شناخت خدا از طریق درک حکمت آفرینش انسان.....
۷۳	۵-۱-۴ معرفت و شناخت خداوند راه رسیدن به سعادت می‌باشد.....
۷۶	۶-۱-۴ بررسی مفهوم ذات.....
۷۷	۷-۱-۴ بیان نسفی در معرفت ذات خدا.....
۸۰	۸-۱-۴ راه رسیدن به نور.....
۸۰	۹-۱-۴ از دیدگاه نسفی هیچکس از ذات خدا با خبر نیست!.....
۸۱	۱۰-۱-۴ بررسی آراء اهل وحدت، اهل شریعت و اهل حکمت.....
۸۱	۱-۱۰-۱-۴ اهل وحدت.....
۸۵	۲-۱۰-۱-۴ اهل شریعت.....
۸۷	۳-۱۰-۱-۴ اهل حکمت.....
۸۸	۲-۴ اسما و صفات.....
۸۸	۱-۲-۴ اهمیت شناخت اسما و صفات الهی.....
۸۸	۱-۱-۲-۴ تعریف اسم.....
۸۹	۲-۱-۲-۴ صفت.....
۹۰	۲-۲-۴ نظر نسفی در مورد اسم و صفت.....

- ۹۱ ۳-۲-۴ توحید صفات
- ۹۲ ۴-۲-۴ نظر نسفی در مورد صفات الهی
- ۹۳ ۵-۲-۴ تقسیم صفات
- ۹۳ ۱-۵-۲-۴ صفات ثبوتی و سلبی
- ۹۴ ۲-۵-۲-۴ صفات ذاتیه و فعلیه
- ۹۶ ۶-۲-۴ صفات ذات از دیدگاه نسفی
- ۹۶ ۱-۶-۲-۴ علم خداوند
- ۹۶ ۱-۱-۶-۲-۴ آیا می‌توان علم خداوند را با علم بشری مقایسه کرد؟
- ۹۹ ۲-۱-۶-۲-۴ علم ذاتی
- ۱۰۰ ۲-۶-۲-۴ تکلم
- ۱۰۲ ۳-۶-۲-۴ سمع و بصر
- ۱۰۳ ۴-۶-۲-۴ اراده
- ۱۰۳ ۵-۶-۲-۴ قدرت
- ۱۰۵ ۶-۶-۲-۴ حیات
- ۱۰۶ ۳-۴ توحید افعالی
- ۱۰۶ ۱-۳-۴ تعریف و اقسام توحید افعالی
- ۱۰۶ ۱-۱-۳-۴ توحید در خالقیت
- ۱۰۷ ۲-۱-۳-۴ توحید ربوبی
- ۱۰۸ ۲-۳-۴ محور اصلی بحث قضا و قدر و جبر و اختیار
- ۱۰۹ ۳-۳-۴ تعریف لغوی و اصطلاحی قضا و قدر
- ۱۱۰ ۴-۳-۴ آیا انسان در اعمال خود مجبور است یا مختار؟
- ۱۱۱ ۵-۳-۴ مفهوم جبر
- ۱۱۲ ۶-۳-۴ اثبات اصل اختیار اراده در انسان
- ۱۱۳ ۷-۳-۴ دلایل اثبات اختیار و اراده انسان
- ۱۱۳ ۸-۳-۴ اراده انسان در طول اراده خداوند
- ۱۱۴ ۹-۳-۴ علل پیدایش هر پدیده
- ۱۱۴ ۱۰-۳-۴ بیان نسفی درباره قضا و قدر
- ۱۱۶ ۱۱-۳-۴ تفاوت دیدگاه اهل شریعت و اهل حکمت
- ۱۱۹ ۱-۱۱-۳-۴ آیا انسان در کارها مجبور است یا مختار؟ تقدیر اعمال انسان در کجا مقدر می‌شود؟
- ۱۱۹ ۱۲-۳-۴ دیدگاه عزیز نسفی در رابطه با آفرینش جوهر اول

فصل پنجم نتیجه‌گیری

۱-۵ نتیجه‌گیری ۱۲۳

منابع ۱۲۵

چکیده

بحث توحید و شناخت خداوند یکی از مباحث مهم در ادیان بخصوص دین اسلام می باشد در این رساله سعی بر این بوده که به آرا و تفکرات عارف و متکلم قرن هفتم عزیز الدین نسفی در این باب اشاره شود ایشان توحید را به معنای یکی کردن و یکی شمردن می داند و همچنین او با اشاره به مراتب ذات، وجه و نفس در خداوند و شناخت او می گوید: «شناخت خداوند از طریق ذات امکان پذیر نیست و از طریق وجه می توان به خداوند رسید» او در آثارش به ادله و نظرات اهل شریعت، اهل حکمت، و اهل وحدت نظر دارد که بیشتر توجه ایشان به نظرات اهل وحدت می باشد او موجودات را مظاهر صفات خداوند دانسته و هر صفتی در خداوند از طریق شناخت مخلوقات او وارد و آشکار می گردد او همچنین در آثارش به این مطلب اشاره می کند که برای شناخت خداوند ابتدا باید خود را شناخت تا بتوان به شناخت خداوند نائل شد.

مباحث توحید و ذات الهی، صفات و افعال الهی از دیدگاه عزیز الدین نسفی در حد توان استنتاج گردیده است. در واقع می توان گفت عرفان نسفی که متأثر از عرفان عربی است می تواند بیانگر نوعی سلوک از طریق شناخت انسان برای رسیدن به تعالی می باشد. برای دستیابی به این هدف از تحقیق کتابخانه ای و کتب نویسنده استفاده شده است.

فصل اول

کلیات طرح

۱- بیان مسئله

مسلمانان متفکر و جویندگان حقیقت و کمال مداوم در تلاش بوده‌اند که معارف و حقایق الهی را درک کنند. یکی از جنبه‌ها و اصول مهم در دین اسلام، که در شناخت آن تلاش فراوان شده و نگارش‌های متنوعی از آن ارائه گردیده است، تفکر در باب توحید و شناخت حق و راه‌های وصول به حقیقت مطلق و غایت و نهایت وجود است و برای این شناخت از قرآن، احادیث پیامبر و ائمه کما گرفته‌اند. تا اندیشه خداشناسی و سیر و سلوک برای معرفت آن رشد یابد و مکتب مهمی به وجود آورده‌اند که هدفش تعالی و تکامل انسانیت بود. این مکتب که «عرفان» نامیده شد، سیر و سلوک یک عارف برای شناخت الهی است. ما در تاریخ، صوفیان و عارفان بسیاری داریم که در این زمینه بحث کرده‌اند؛ و عبارات زیبایی را در آثار خود گنجانده‌اند و شاهکارهای علمی در ادب و عرفان را به جا گذاشته‌اند. غالباً کلمه‌ی تصوف و عرفان با هم می‌آید و مترادف هم هستند ولی برخی از لحاظ معنی و اصطلاح تفاوت‌هایی میانشان قائل شده‌اند و گفته‌اند تصوف روش و طریقه‌ی زاهدانه‌ای است که بر اساس مبانی شرع و تزکیه‌ی نفس و اعراض از دنیا برای وصول به حق و سیر به سمت کمال است؛ اما عرفان یک مطلب فکری و فلسفی، متعالی و ژرف برای شناختن حق و شناخت حقایق امور و مشکلات و رموز علوم است آنهم البته نه به طریقه‌ی فلاسفه و حکما بلکه از راه اشراف و کشف و شهود. (سجادی، ۱۳۷۲، ۸)

از نظر اهل عرفان و معرفت اشرف علوم، علم توحید و خداشناسی است. زیرا هم از لحاظ موضوع و هم از لحاظ دلایل و براهین بر تمام علوم و معارف برتری و سبقت دارد. موضوع علم توحید علم به وجود حق تعالی و مبدأ هستی و شئون ذات و صفات و افعال و آثار اوست. و از حیث دلیل و برهان نیز که براهین آن برای اثبات وجود حق تعالی است. غایت این علم «معرفت الله» و شناخت خدای یگانه و یکتاست. انسان عاقل نقد عمر خود را در کسب حکمت و معرفت خدا صرف نموده و هدف و مقصودش از کسب علوم و دانش رسیدن به قرب الهی می‌باشد.

اهل عرفان، دین را فطری دانسته و انسان را فطرتاً عاشق خدا می‌دانند. آنها مطلوب و معشوقی جز ذات الهی ندارند و رسیدن به سکون و آرامش در آنها مستلزم رسیدن به وصال حق و لقای آن محبوب مطلق است با وجود فطری بودن دین گاهی این سؤال پیش می‌آید که دلیل آمدن پیامبران و رسل برای چیست؟ در روایتی آمدن پیامبران برای تقویت دین بوده است، چه انسان بالفطره خداجوست و هدف و مقصودی جز این ندارد اما ممکن است در تشخیص و هدف اشتباه کند و راه درست و مطلوب را نشناسد. پس پیامبران برای هدایت انسان به صراط مستقیم و نجات انسان از گمراهی آمدند. تا نگذارند انسان در مسیر هدایت و حرکت به بیراهه رود و راه

بت‌پرستی، ستاره‌پرستی و... در پیش گیرد. پیامبران معبود واقعی و حقیقی را به مردم معرفی کردند. پس با وجود فطری بودن دین انسان نیاز به مربی نیز دارد.

۲-۱ اهداف تحقیق

مباحث ذات، صفات و افعال الهی از دیدگاه عزیز الدین نسفی کشف و درک شود. خدا از دیدگاه نسفی آشکار و مشخص گردد.

۳-۱ اهمیت تحقیق

در این پژوهش برآنیم که به ابعاد و زوایای فکری و اعتقادی عزیز نسفی در خصوص توحید بپردازیم. در واقع هدف این تحقیق کنکاش و جستجو در بحث توحید و بررسی تلاش و کوشش این شخصیت عالیقدر، در خصوص توضیح و تبیین مسائل توحیدی است. از موارد قابل ذکر و مهم این است که در این زمینه تا کنون تحقیق جامع و کاملی صورت نگرفته است. هر چند که در مباحث دیگر نظیر انسان کامل قلم فرسایی شده است.

۴-۱ سوالات و فرضیه های تحقیق

۱-۴-۱ سوالات تحقیق

توحید به چه معناست راه شناخت خداوند و رسیدن به معرفت او چگونه می باشد.
آیا درک ذات، صفات و افعال الهی، امکان پذیر است؟
بررسی دیدگاه اهل شریعت، اهل حکمت و اهل وحدت درباره توحید از بیان نسفی
تعریف مفاهیم، ذات، معرفت و...
منظور از جوهر اول چیست؟ و نقش او در جهان چگونه می باشد؟

۲-۴-۱ فرضیه تحقیق

توحید به معنای وجودی که قدیم بوده و ذات آن از کثرت میرا می باشد. تمامی مخلوقات مظهر ذات و صفات الهی هستند و هر کدام یکی از صفات الهی را آشکار می سازند.
ذات بسیط و صرف الوجودی که تمام امور از او صادر می شود به اعتقاد بیشتر عرفا و صوفیه دسترسی به آن ممکن نیست و انسان فقط از طریق آثار او می تواند به وجود آن پی ببرد.
نسفی توحید را آخرین مرتبه روحانی می داند که وقتی سالک به این مقام برسد به نهایت مقامات سالکان و مرحله کمال رسیده است.
نسفی اولین مخلوق خداوند را جوهر اول می داند. که دارای اسمای متعددی است که تعدد اسمی باعث کثرت آن نمی شود.
جوهر اول، مظهر صفات و اسماء الهی است و رابط فیض خداوند با مخلوقات می باشد و بسیاری از احکام الهی به وسیله او صادر می گردد.

۵-۱ تعاریف عملیاتی متغیرها و واژه‌های کلیدی:

توحید، ذات، وجه، نفس، جوهر اول، ملک، ملکوت، جبروت، اهل وحدت، اهل کثرت، اهل شریعت، اهل حکمت

۶-۱ روش تحقیق

در این تحقیق که از نوع تحقیقات نظری است، از روش‌های توصیفی و تحلیل محتوایی بر پایه گردآوری اطلاعات از طریق مطالعات کتابخانه‌ای استفاده شده است. منبع و محور اصلی منابع عرفان و تصوف و کتب خود عارف می‌باشد. از جمله انسان کامل، کشف الحقایق، زبده الحقایق، بیان التنزیل و مقصد الاقصی می‌باشد که البته دستیابی به کتب اصلی بسیار مشکل و لذا از کتبی که تحلیلی بر آثار عزیز نسفی بوده استفاده شده است. حاصل آن گردآوری مختصری است که انشاء الله مورد قبول و رضای پروردگار واقع شود.

۷-۱ محدودیت و مشکلات تحقیق

این پژوهش دارای مشکلات و محدودیتهای عیدیه‌ای در طول تحقیق بوده که ممکن است باعث نقص و کاستی‌هایی در محتوای متن شده باشد از جمله عدم دسترسی به کلیه منابع اصلی و محدود بودن منابع در دسترس داشتن محدودیت زمانی در استفاده از کتب در کتابخانه‌ها در این پژوهش که با توجه به رسالات خود عارف نگاشته شده است، بیان عارف که به زبان قرن هفتم بوده، که در عین ساده بودن مطالب بسیار مختصر بیان شده است و همچنین در دسترس نبودن منابع لازم و هدر رفتن منابع در گذر زمان و بیان دیدگاهها از زبان اهل شریعت، اهل حکمت و اهل وحدت بدون اشاره به شخص خاصی باعث شده که نتوانیم پیروان دیدگاهها را بر اساس نظر شخصی خود عارف مشخص کنیم و همچنین بحث و بررسی و تفسیر زیادی حول محور توحید صورت نگرفته است.

۸-۱ پیشینه تحقیق

پیشینه بحث درباره شناخت خدا و توحید به قدمت تاریخ ادیان بر می‌گردد، هر چند در طول قرون متمادی این بحث‌ها فراز و نشیب زیادی داشته است و حکما و فلاسفه و عرفا برای اثبات خداوند از راه‌های عقل، وحی و حتی فطرت استفاده کرده‌اند و گاهی با مفهوم وجود و زمانی با حقیقت وجود و در مواردی با مصادیق وجود به اثبات خدا پرداختند. امتیاز بزرگ انسان بر سایر مخلوقات در این است، که همواره در تلاش برای کسب معرفت و آگاهی از وجود فیض اقدس الهی برخوردار بوده است. دین مقدس اسلام، به عنوان کاملترین ادیان به این بحث توجه ویژه‌ای داشته است. بطوریکه یکی از ارکان مهم و پایه اصول دین اسلام، توحید است که تمامی معارف و تعالیم بر آن استوار است. تحقیق و کنکاش در باب مسئله توحید و اسماء و صفات حق از محوری‌ترین موضوعات عرفان اسلامی است و در این زمینه کتب و رسالات متعددی نگارش

یافته است. سعی و اهتمام اینجانب در این بوده که رساله‌ای در باب توحید از دیدگاه این عارف بزرگ به نگارش در آورم. لازم به ذکر است تا کنون منبعی به دست نیامده که درباره‌ی مبحث توحید از دیدگاه این عارف باشد و لذا این رساله بکر می‌باشد. نگارنده اذعان دارد که دستیابی به نتایج کامل و مستوفا در این تحقیق توانی فراتر می‌طلبد و آنچه در این پایان نامه ارائه شده است، آن است که توانسته‌ایم نه آنکه خواسته‌ایم.

فصل دوم

توحيد

۱-۲ مقدمه

خداشناسي يك امر فطري در وجود تمام انسانها مي باشد. اما اين امر فطري كه داراي درجات است فطرت انسان را نیازمند به يك سري براهين براي اثبات وجود خدا مي كند. لذا مي بينيم از همان اوایل بشر مدام سعي کرده با آوردن دليل‌ها و براهيني خدا را اثبات کند اما چون شناخت خداوند پاياني ندارد، انسان‌ها نتوانسته‌اند كاملاً به اين شناخت نایل گردند.

انسان در عمق ذات و فطرت خویش همیشه خواهان پرستش معبودی است كه خالق او مي باشد هنگامی كه واژه خدا استعمال مي شود، اولین مفهومی كه به ذهن مي رسد عبارت از موجودی است كه جهان را آفریده است و در واقع، خدا را به عنوان انجام دهنده فاعل "كار آفرینش" مي شناسند. اين شناخت در انسانها متفاوت است گاهی ممكن است اين شناخت از راه دل و فطرت باشد و گاهی ممكن است از راه استدلال و دليل برهان باشد و گاهی بدون هیچ واسطه فقط از طریق درك شهودی به وجود او پی ببریم.

تكامل معنوي انسان بدون شناخت حقيقي خداوند میسر نمی شود و كمال حقيقي انسان زمانی به دست می آید كه به مقام تقرب و قرب الهی برسیم كه آن هم بدون معرفت و شناخت حقيقي امکان پذیر نیست. سابقه بحث درباره خدا و توحید به ابتدای خلقت انسان برمی گردد یعنی از همان هنگام كه بشر خلق شد و مفاهیم خیر و شر... به وجود آمد بحث توحید و خداشناسی و شناخت ذات و افعال و صفات خدا به وجود آمد. هر انسانی درباره خدای خویش اعتقادی دارد كه آن را به اندازه ذوق و نظر در نفس خود درك کرده و لذا اعتقاد درباره خدایان مانند خود خدایان مختلف است. ولی همه این اعتقادات صورتهایی از يك اعتقاد است و آن هم اعتقاد به خداست.

در تمامی ادیان الهی بحث شناخت خدا وجود دارد و در دین اسلام «الله» را بعنوان مبدأ جهان می شناسند. این «الله» يك حقیقت غیبی و متشخص است كه تشخیص وی، او را از مخلوقات جدا می كند. او یگانه و یكتا است، یعنی همانند او موجودی دیگر وجود ندارد تا مانند او در هستی یا شریك او در خداوندی و آفریدگاری باشد. اما در دیدگاه عرفای اسلام حضرت حق چیزی جز آنكه در كائنات تجلی کرده است، او همه چیز است و هستی و حقیقت همه چیز می باشد. وجودش در كائنات ساری و جاری است و جز او هیچ چیز هستی واقعی ندارد. توحیدش نه به معنای یگانگی در عنوان خدایی و معبودی است، بلکه توحیدش به این معنی است كه در جهان هستی چیزی جز او وجود ندارد. (یثربی، ۱۳۷۹، ۹۰) و الله المشرق و المغرب فاینما فثم وجه الله ان الله واسع علیم (بقره ۱۱۵، حدید ۴) مشرق و مغرب هر دو ملك خداست پس به هر طرف كه روی كنید به سوی خدا روی آورده اید. خدا به همه محیط و به همه چیز داناست. هو الاول و

الآخر و الظاهر و الباطن و هو بكل شيء عليم (حدید، ۳) اول و آخر هستی و پیدا و پنهان وجود همه اوست و به همه امور داناست.

۲-۲ اهمیت علم توحید

توحید زیربنا و اساس تمام ادیان آسمانی بخصوص دین اسلام می‌باشد، که تمام معارف و تعالیم بر آن اصل استوار است. توحید نخستین شعار پیام آوران الهی برای نجات بشریت از گرداب گناه می‌باشد. چیزی که بشریت در درون و فطرت خود خواهان آن می‌باشد زیرا شناخت و گرایش به سمت خداوند يك امر فطری است. توحید به معنای یگانگی خداوند است این یگانگی و وحدت معانی مختلفی دارد، که همه را نمی‌توان بر خداوند اطلاق کرد، مثل وحدت فردی، نوعی، جنسی و عددی زیرا تنها اطلاق وحدت ذاتی بر خداوند صحیح می‌باشد. خداوند امری ذهنی نیست که با خواندن و مطالعه کتب صامت بتوان به آن رسید، خداوند کلمه‌ای از نور است که در دل ما روشنایی می‌بخشد. قطعاً به تعبیر اقبال لاهوری می‌توان گفت، که خداوند محک تجربی یا آزمایش درونی است و فرمان تلاش آدمی است برای دست یافتن به حقایق غیبی و پنهان می‌باشد. نوعی عرفان و خودسازی است، برای کشف «من» حقیقی و شناخت و آگاهی است که به عقل جهت می‌بخشد و توانمند می‌کند. (شجاعی، ۱۳۷۹، ۶)

ضرورت شناخت خداوند بالاترین ضرورت در اصول دینداری است. به طوری که بدون معرفت حضرت حق تعالی ایمانی قابل تصور نیست. اوج تفکر اسلامی در باب معرفت حضرت حق تعالی منجر به توحید می‌شود. و این اندیشه تا آن جا پیش می‌رود که غیر از وجود مبارک حضرت حق تعالی، هستی و وجودی را باقی نمی‌گذارد و حتی ستایش خداوند نیز شرک محسوب می‌شود.

«بدان که بنده‌ای که توحید خدای تعالی را می‌گوید خود را اثبات می‌کند و کسی که خود را اثبات می‌کند شرک خفی آورده است. خدای تعالی خود را از زبان هر يك از آفریدگان خود که بخواهد خود را توحید می‌گوید.» (ماسینیون، ۱۳۶۷، ۹۹)

پل نوپا درباره یگانگی خود با کلمه (توحید) می‌گوید: «این است معنایی که صوفیان به کلمه توحید می‌دهند. نه تنها دستیابی به مفهوم انتزاعی یگانگی مشهود آن چیزی که به یگانگی او شهادت داده می‌شود با سخن، بلکه هم چنین و مخصوصاً یگانه کردن سخن در يك کلمه واحد (شاهد مشهود) یعنی کلمه‌ای که در عین حال هم دال بر شاهد است و هم دال بر مشهود. البته به چنین قله‌هایی جز در لحظات بسیار نادر ممتاز، یعنی لحظات شطح نمی‌توان دست یافت.» (نویا، ۱۳۷۳، ۳)

بشر مدام می‌کوشد تا به رموز هستی و اسرار گوناگون گیتی پی ببرد و بیشتر خواهان این معنی است که بداند منشأ آنها کجاست و مدام با تفحص در علوم اطراف خود سعی در پی بردن به وجود ذات اقدس الهی دارد. با توجه به این مقدمات می‌توان گفت فرآگرفتن علم خداشناسی، دارای اهمیت و ارزش بسیار می‌باشد و دلایل ذیل بیانگر این است که علم شناخت خدا را می‌توان در راس سایر علوم قرار داد.

- چون علم ذات باری تعالی اشرف علوم است و موضوع آن واجب الوجود می‌باشد و بیانگر برتری واجب بر ممکن است پس علم به واجب الوجود اشرف از ممکنات می‌باشد.

- علم بشری یا راجع به امور دینی است یا دنیایی علوم دینی چون توجه به تزکیه و بقای نفس و نجات انسان از سینات دارد اشرف علوم دینی می‌باشد و چون علم توحید در مدار علوم دینی جزء اصول دین می‌باشد پس بر سایر علوم برتری دارد.

- علم توحید زوال پذیر نیست و همیشه و همه جا از آن بحث می‌شود زیرا سایر علوم پس از مدتی کهنه و فرسوده می‌شوند اما علم توحید همیشه ماندنی است. علم توحید در سایر علوم تأثیر گذار است و این نشانه جامع بودن آن است همانطور که می‌دانیم در قرآن هم اشاراتی به سایر علوم در کنار شناخت خدا شده است.

۲-۳ معانی توحید

از آنجا که در بررسی هر موضوع تعریف دقیق موضوع نقش بسزایی در شناخت صحیح اصل بحث و محدوده آن دارد ابتدا معانی لغوی و بعد معانی اصطلاحی آن را بررسی می‌کنیم.

توحید یعنی شناخت خدا و علم شناخت خدا را می‌توان یکی از علوم ارزشمندی دانست که ما به وسیله آن می‌توانیم به منبع هستی و کمال پی ببریم. توحید مقصد الاقصی و مطلب اعلائی است که فهم بشر بر آن نمی‌تواند محیط باشد برای توحید معانی را ذکر کرده‌اند. که در اینجا به بررسی آنها می‌پردازیم:

توحید در لغت به معنی یکی کردن و یکی دانستن و یکی گفتن و یکی گردانیدن و علم توحید، علمی که بدان شناخته شود که غیر خدا وجود حقیقی ندارد و اشیاء مظاهر اویند. (دهخدا، ج ۲، ۱۷- نسفی، ۱۳۸۶، کشف الحقایق، ۱۴۹) و یکی در دل اعتقاد کردن (ابن عربی، ۱۳۸۷، ۱۲۱) و حکم به واحد بودن یک شیء است و علم به آن واحد و در اصطلاح اهل حقیقت، تجرید ذات الهی است از همه چیزهایی که در افهام متصور می‌شود و از همه چیزهایی که در او هام و اذهان متخیل می‌شود. (الجرجانی، ۱۹۶۷، ۷۳)

توحید را به معنای یگانه نمودن پروردگار، یکی گفتن و در لغت به معنی «تفرید» است. در اصطلاح اهل ذوق علم به تفرید وجود محض است. (جامی، ۱۳۴۲، ۱۵) گفته‌اند که توحید اسقاط اضافات، یعنی توحید این است که اسقاط اضافه صفت وجود و هستی به غیر حق نماید. (لاهیجی، ۱۳۷۸، ۵۲۵)

توحید تجرید قلب است از حدوثیت به رؤیت قدم. (بقلی شیرازی، ۱۳۷۴، ۵۶۷) یعنی تلخیص و تجرید او از متعلق ماسوی حق سبحانه هم از روی طلب و ارادت و هم از جهت علم و معرفت (جامی، ۱۳۴۲، ۲۰) گروهی می‌گویند: معرفت توحید در این است که او را به صفاتش بشناسی و بدانی خدا یکی است و با صفات حی و عالم و مرید و قادر و متکلم و سمیع و بصیر او را بشناسی چنین کسی عارف است چون او به حقیقت معرفت که شناخت ذات و صفات اوست پی برده است معنی یکی دانستن خدا این است که هم به ذات هم به صفات غیر را از او جدا کنی و جز او را نبینی. (مستملی بخاری، ۱۳۶۳، ربع سوم، ۱۰۸۰)

علم توحید علمی است که بدان شناخته شود که غیر خدا وجود حقیقی ندارد و اشیاء مظاهر اویند علم تفرید به وجود محض است و به معنای یگانه دانستن پروردگار است تنزیه خداست از حدثان